

ИҚТИСОДИЙ ЎСИШНИ ТАЪМИНЛАШДА МЕХНАТ МИГРАЦИЯСИНИНГ РОЛИ

Ш.С.Олтаев

СамИСИ доценти, и.ф.н.

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада меҳнат миграциясининг мамлакат иқтисодиётига таъсири, унинг ижтимоий ва иқтисодий жиҳатлари ҳамда ҳозирги молиявий ресурсларнинг катта миқдорини ташкил этадиган меҳнат миграцияси ҳажмининг ўсиши шароитида уларни иқтисодиётга таъсири механизмини кучайтириш керак эканлиги баён этилган.

Калит сўзлар: меҳнат миграцияси, миграция омиллари, миграция сабаблари, меҳнат бозори, меҳнат ресурслари, пул жўнатмалари, меҳнат миграциясини тартибга солиш.

КИРИШ

Бугунги кунда меҳнат миграцияси жараёнлари мамлакат ижтимоий-иқтисодий ривожланишига таъсир этувчи асосий омиллардан бири бўлиб ҳисобланади. **Миграция миқёслари глобал ялпи ички маҳсулот (ЯИМ) ўсиш динамикасига (пул жўнатмалари), бошқа асосий макроиқтисодий кўрсаткичларга (ишсизлик даражаси, савдо таркиби), шунингдек, меҳнат бозорини тартибга солиш ҳамда миграция қонунчилигидаги ўзгаришларга жуда катта таъсир қилади.**

Жаҳон хўжалиги ривожланиб, мамлакатлараро интеграцион алоқалар кучайиб борган сайин, меҳнат миграцияси ҳам тобора интенсифлашиб бормоқда. Ривожланган мамлакатлар ва иқтисодий қолоқ мамлакатлар ўртасидаги фарқларнинг узлуксиз чуқурлашиб бораётгани ҳам ушбу жараёнларни жадаллаштиришга кучли таъсир кўрсатмоқда. Чунки меҳнат миграцияси кишилиқ жамияти тараққиётининг ҳозирги босқичида миграциянинг ўзига муносиб иш ва юқори даромад топиш мақсадида амалга оширилган алоҳида тури бўлиб, иқтисодиёти оғир аҳволда бўлган кам ривожланган мамлакатларда бандлик ва иш ҳақининг ўткир муаммоларини ҳал этишнинг асосий воситаларидан бирига айланди.

Мавзуга оид адабиётлар таҳлили. Меҳнат миграцияси жараёнларини барча жабҳаларини ўз ичига олган муаммолар устида кўп олимлар томонидан тадқиқотлар олиб борилган.

Россиялик олим Е.Трюканованинг фикрича, меҳнат миграцияси моделлари савдо оқимлари динамикаси билан ўхшаб кетади: мамлакатнинг ривожланиш даражаси ортиши билан нафақат айирбошланадиган товарларнинг тарқалиб кетиши кузатилади. Бу билан бирга мигрантларнинг сифат кўрсаткичлари, салоҳияти, малака, кўникма таркиби ҳам кенгайди [3].

Халқаро меҳнат алмашинуви бўйича мутахассис, рус иқтисодчиси Ю.А.Яновский ишчи кучи экспортидан меҳнаткаш-мигрантнинг ўзи учун келадиган фойдани қуйидагича тавсифлайди: у ўзини ва оиласини моддий жиҳатдан таъминлайди, демак, мамлакат бойийди, соҳаси бўйича ўзини малакали деб ҳисоблайди ёки меҳнат бозорида (ўз юртида ва хорижда) талаб қилинадиган у ёки бу мутахассислик бўйича қайта тайёрловдан ўтади, мамлакатнинг солиққа тортиладиган базасини кенгайтиради [4].

Россиялик иқтисодчи олим В.Б.Супяннинг ҳисоб китобларига кўра, меҳнат миграцияси мигрантни қабул қиладиган томон учун ҳам фойдалидир. У қуйидаги маълумотларни келтиради: 90-йиллар ўрталарида АҚШда 11 миллиондан ортиқ иммигрантлар яшаган. Улар йилига ўртача 240 млрд. доллар ишлаган бўлсалар, ундан 90 млрд. долларни солиқ сифатида бюджетга қайтаришган. Бу даврда иммигрантларнинг ижтимоий дастурлари учун давлат 5 млрд. доллар сарфлайди. Бу ҳисоб-китоблар иммигрантлардан, жумладан, меҳнат миграциясидан иқтисодий жиҳатдан фойда юқори эканлигидан далолат беради [5].

Тадқиқот методологияси. Меҳнат миграциясини тартибга солиш масалаларини ўрганишда тадқиқот методологиясининг илмий мушоҳада, анализ ва синтез, таққослаш, умумлаштириш усулларидан фойдаланилди.

Таҳлил ва натижалар. **Миграция жараёнларидаги халқаро пул ўтказмалари ривожланаётган мамлакатлар иқтисодиётига катта фойда келтиради, шу қаторда қашшоқлик ва тенгсизликни камайишига олиб келади, соғлиқни сақлаш ва таълим тизимларидан фойдаланиш имкониятларини яхшилади. Масалан, ЮНЕСКО ҳисоботларига кўра, халқаро пул ўтказмалари умуман паст ва ўрта даромадли мамлакатларда таълимга ижобий таъсир кўрсатади. Хусусан, Лотин Америкасида шахсий пул ўтказмалари оқими натижасида таълимга сарфланган маблағлар ўртача 53 фоизга, Африка ва Осиёдаги 18 мамлакатда эса 35 фоизга ошди [6].**

Меҳнат миграцияси молиявий инвестиция операцияларини кўпайтирувчи омиллардан бири ҳисобланади. Ҳозирги вақтда ривожланаётган мамлакатларга хусусий капиталнинг оқиб келиши жадал суръатларда ўсиб бормоқда. Хусусий капитал оқимининг фоизи 135 та ривожланаётган давлатнинг 20 тасига келиб

тушган. Дунё аҳолисининг 51 фоизи яшаб турган иқтисодий ривожланиши паст бўлган мамлакатлар - 1990 йилдан 2008 йилга қадар ушбу капитал оқимининг 8,5 фоизини олган. Халқаро валюта фондига ўз тўлов баланслари ҳақида маълумот берадиган 80 та мамлакатдан 52 таси ишчи кучини экспорт қилишдан даромад кўради.

Кўпгина қабул қилувчи мамлакатлар учун пул ўтказмалари оқими ушбу мамлакатларга кўрсатиладиган расмий молиявий ёрдамлар ҳажмидан ортиб кетди ва кам таъминланган аҳоли қатламларининг иқтисодий қийинчиликларни енгиш учун самарали восита ҳисобланади. Улар орқали "ўз-ўзига" ёрдам таъминлади амал қилади.

Меҳнат мигрантларининг пул жўнатмалари республика иқтисодиёти тараққиётига яхшигина ҳисса қўшмоқда. Макродаражада пул ўтказмалари Ўзбекистонда камбағаллик даражасини камайтиришда муҳим роль ўйнайди. Хусусан, пул ўтказмаларини 2007 йилдан буён Ўзбекистондаги камбағалликнинг сезиларли даражада пасайишига ҳисса қўшган механизмлардан бири сифатида айтиш мумкин.

1-жадвал

Ўзбекистон Республикасида кам таъминланган аҳоли улуши, %

№	Кўрсаткич номи	Йиллар					
		2001	2005	2010	2015	2018	2019
	Кам таъминланган аҳоли улуши	27,5	25,8	17,7	12,8	11,4	11,0

Манба: Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси маълумотлари.

*Жаҳон банки тавсиясига кўра, кам таъминланганлик кўрсаткичи кунлик 2100 kkal дан келиб чиқиб ҳисобланган.

Бироқ жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики, камбағаллик даражаси 2001-2019 йилларда пул ўтказмалари кўп бўлгани учун эмас, балки иқтисодий ўсиш ва давлат трансфертларининг кўпайиши ҳисобига камайди. Шу сабабли, фуқароларнинг шахсий пул ўтказмалари, шу жумладан чет элдан пул ўтказмалари камбағалликни камайтиришда муҳим роль ўйнаса ҳам, улар давлатнинг ижтимоий ёрдами ўрнини боса олмайди.

Қашшоқликни камайтиришнинг асосий омиллари сифатида реал иш ҳақининг ўсиши ва ҳукумат трансфертларининг кўпайиши (хусусан, пенсиялар, нафақалар, туғруқ учун моддий ёрдам), уй-жой учун субсидиялар, кам таъминланган оилаларга ижтимоий ёрдам ва бошқалар)ни таъкидлаш ўринлидир.

Бундан ташқари, вақтинчалик меҳнат миграцияси ва чет элдаги олинган

даромадлар таваккалчиликни минималлаштириш, уй хўжаликларига йил давомида керакли даромад оқимиغا эришиш учун айрим даромад манбаларига хос бўлган хатарларни камайтиришга ёрдам беради. Бундай хатарлар ўзларига қуйидагиларни киритиши мумкин: қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, кичик бизнес субъектлари фаолиятидаги қутилмаган ўзгаришлар туфайли корхона банкротлиги ва бошқалар.

Шахсий трансфертлар Ўзбекистондаги камбағаллик чегарасида яшовчи уй хўжаликлари улушини камайтиришда муҳим роль ўйнайди. World Вапкнинг (World Bank, 2018) ҳисоботида кўра, Ўзбекистондаги соғлиқни сақлаш ва таълим соҳасидаги муаммолар, соғлиқни сақлаш ва таълим соҳасидаги норасмий тўловларнинг кўпайиши, конституциявий кафолатларга қарамай, ушбу хизматлардан фойдаланиш, айниқса кам таъминланганлар учун давлат муассасаларида бепул базавий соғлиқни сақлаш хизматидан фойдаланишда ва ўрта таълим олишда маълум қийинчиликларни келтириб чиқармоқда.

Камбағаллик даражаси қишлоқ хўжалиги ҳудудларига Караганда саноатлашган ҳудудлар иқтисодий устишига купрок таъсир курсатди. Шунингдек, шахсий трансфертлар иш хаки, пенсия ва бизнес даромадларидан кейин муҳим белгиловчи омил булган Ўзбекистонда даромадлар тенгсизлигини янада кучайтириши аниқланди.

Маълумотлар таҳлили шуни курсатдики, хориждан пул утказмалари камбағал оилаларга Караганда узига тук оилаларга катта фойда келтиради. Охир оқибат, бундай оилалар аъзоларининг юк,ори сифатдаги таълим даражаси ҳамда купрок ахборот олиш имконига эга булганлиги сабабли, бошка мамлакатлардаги юк,ори иш хаки туланидиган иш жойларига уй аъзоларини жунатишлари ва купрок, пул утказмаларини олишлари мумкин.

2-жадвал

Ўзбекистон Республикаси аҳолисининг умумий даромадлари, %

№	Курсаткичлар номи	Йиллар					
		2010	2013	2015	2017	2019	2020
	Умумий даромадлар-жами	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	шу жумладан:						
I	Бирламчи даромадлар	75,7	73,0	83,1	79,1	74,6	74,3
	шундан;						
1	Ишлаб чиқаришдан олинган даромадлар	73,4	70,3	80,8	75,8	71,7	70,9
2	Мол-мулкдан олинган даромадлар	2,3	2,8	2,3	3,4	2,9	3,3
II	Трансфертлардан даромадлар	24,3	27,0	16,9	20,9	25,4	25,7

Манба: Ўзбекистон Республикаси давлат статистика қумитаси маълумотлари.

Демак, Узбекистонга келаётган пул утказмалари, уй даромадларининг мақсадли манбалари сифатида, оилавий фаровонлик ва турмуш даражасининг ошишига катта ҳисса қўшмоқда. Улар инсон ва қўчмас мулкка бўлган асосий эҳтиёжларни молиялаштириш манбаи бўлиб, оила аъзоларининг таълим, соҳа саклаш ва бошқа эҳтиёжларини қондиради, шу билан бирга иқтисодий ўсишни ҳам таъминлайди.

Хулоса ва тақлифлар. **Юқоридаги фикрларимизни яқунлаб, ҳозирги молиявий ресурсларнинг катта миқдорини ташкил этадиган меҳнат миграцияси ҳажмининг ўсиши шароитида уларни иқтисодиётга таъсири механизмни қўчайтириш керак деб ҳисоблаймиз. Бу механизм нафақат истеъмол талаби, уй -жой, таълим ёки тиббий хизматга бўлган эҳтиёжлар учун балки, тадбиркорлик фаолиятини рағбатлантириш ва янги бизнес лойиҳаларига сармоялар сифатида ишлатилиши учун қўлай шароитлар яратиш билан амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир.**

Шу уринда мамлакат миграция сиёсатини такомиллаштириш бўйича қуйидаги тақлифларни бермоқчимиз.

1. Меҳнат миграциясини статистикаси ва ҳисобга олишнинг янги тизимини жорий этиш; Мигрантларнинг сони, таркиби ва курсаткичлар тўғрисида ҳақиқий ва тулик маълумотларга эга бўлмасдан бу борадаги тенденцияларни, ижобий ва салбий оқибатларни аниқлаш мумкин эмас.
2. Меҳнат бозорининг асосий курсаткичларини мунтазам равишда аниқлаш ва ишга жойлашиш учун қайтиб келган мигрантлар сегментини аниқлаш механизмни жорий қилиш зарур;
3. Узбекистонда ташқи меҳнат миграциясини мониторинг қилишнинг доимий механизмни жорий қилиш. Бу борадаги тадқиқотлар институтини яратиш;
4. Меҳнат мигрантларини қабул қилувчи мамлакатлар билан уларнинг муаммоларини тартибга солувчи икки томонлама ҳукуматлараро битимларни тузиш механизмни такомиллаштириб бориш, шу жумладан хорижда мигрантларни ижтимоий ҳимоя қилиш бўйича алоқалар урнатиш;
5. Меҳнат миграцияси соҳасидаги илмий ишларни рағбатлантириш, ишчи қўчинини етказиб берувчи давлатларнинг халқаро тажрибасини урганиш, мигрантларни юбориш ва қайтиб келганидан кейин уларни жамиятга мослашиш амалиётини такомиллаштириш мақсадга мувофиқ.

ҒОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙҲАТИ: (REFERENCES)

1. Эренберг Р.Дж., Смит Р.С. Современная экономика труда. Теория и государственная практика. - М.: МГУ, 1996. - С.338, 367.
2. Экономика народонаселения: Учебник / Под ред. проф. В.А. Ионцева. Инфра-М, М.: 2007. - с.438
3. Трюканова Е. Глобализация международной миграции, роль женщин. // Миграция женщин из России, еще одна «стратегия успеха» -М.1996.- с 84 -102
4. Яновский Ю.А. Международный Конгресс "Евразия: занятость в XX I веке" Международный семинар по трудовой миграции. М: 2001
5. Суюян В.Б. Глобализация экономики США: масштабы, достижения и проблемы.. Российский внешнеэкономический вестник. М: 2015.
6. Трудовая миграция, денежные переводы и человеческое развития в странах Центральной Азии. 2015. Eurasian Development Bank. www.eurasia.undp.org.
7. Статистический сборник «Миграция и денежные переводы: цифры и факты - 2018», изд. Всемирного Банка. Отдел оценки перспектив развития.
8. Международные денежные переводы мигрантов — важнейший источник финансирования развивающихся стран. Бюллетень о текущих тенденциях мировой экономики.2019, сентябрь.
9. Миграция и денежные переводы. Восточная Европа и бывший советский союз. Под ред. Али Мансура и Брюсса Куиллина. Всемирный банк. Издательство «Весь Мир» Москва 2008, с 214.
10. Трудовая миграция в республике Узбекистан: социальные, правовые и гендерные аспекты.: Сб. ст. / Отв. ред. Е. В. Абдуллаев.: Ташкент, 2008. - 204 с.
11. Трудовая миграция, денежные переводы и человеческое развитие в странах Центральной Азии. Eurasian Development Bank. 2015.с 81.
12. Причины и мотивы радикализации трудовых мигрантов из стран центральной Азии на территории России М.: 2017, с 37.
13. <https://kun.uz/0359218>. Объем трансграничных денежных переводов в Узбекистан приближается к прошлогоднему показателю. (дата обращения - 10.11.2020г.)
14. Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлигининг йиғма тахлилий маълумотлари. 2020 йил